

II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 343.85

DOI 10.32755/sjcriminal.2019.02.034

Карелін В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Подорван О. Ю.,

слухач 466-ої навчальної групи,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ

У статті надано кримінологічну характеристику насильницьким злочинам. Проаналізовано стан та структуру насильницької злочинності в Україні, охарактеризовано її детермінанти в сучасному суспільстві. Розглянуто основні заходи превенції насильницьких злочинів, такі як правове виховання та організаційно-управлінські заходи; взято до уваги, що деякі кримінально-правові норми потребують удосконалення і посилення відповідальності за вчинення насильницьких діянь.

Ключові слова: насильство, суспільство, насильницька поведінка, запобігання насильству, віктимна поведінка.

Постановка проблеми. Проблема запобігання насильницьким злочинам турбує більшість українського суспільства і світу в цілому, тому її необхідно розглядати як актуальну тему в кримінологічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінально-правовій і кримінологічній літературі, на жаль, не приділяється увага багатьом факторам насильницької злочинності в Україні. Теоретичним підґрунтям вивчення насильницької злочинності є праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: Л. В. Багрій-Шахматов, І. В. Боднар, Д. О. Зубов, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, О. О. Наташев, О. І. Осауленко, В. П. Севостьянов, І. С. Сергєєв, М. О. Стручков, В. М. Трубников, С. В. Царюк, І. В. Шмаров та ін.

Метою статті є дослідження реального стану насильницької злочинності в Україні, виявлення причин вчинення насильницьких злочинів, запобігання та виведення пропозицій щодо зменшення кількості злочинів.

Виклад основного матеріалу. Проблемам запобігання злочинності в кримінологічній літературі приділяється чимало уваги [1; 2; 3; 4]. При цьому примітним є те, що в поняття системи запобігання злочинності різні автори вкладають різноманітний зміст. Перш за все не можна не відмітити розходження в термінології: «запобігання», «профілактика», «попередження», «протидія», «стратегія» тощо. Велика кількість термінів свідчить про спірні уявлення щодо сутності цього поняття.

Так, деякі автори вважають, що терміни «попередження» і «профілактика» є семантично близькими, тому можуть використовуватися як синоніми [5, с. 119; 6, с. 435]. Інші вчені, навпаки, диференціюють ці поняття, розглядаючи попередження злочинності як більш широке поняття, ніж профілактика [7, с. 333]. Ці поняття співвідносяться як вид та рід. Зазначається, що профілактика становить одну з частин попередження, яка за широтою та глибиною попереджувального впливу, здатності впливати на витoki, кореневу систему злочинності на те, що її продукує і відтворює, є найбільш важливою та ефективною [8, с. 12]. Разом із тим останнім часом усе більше кримінологів, говорячи про перешкодження вчиненню злочинів, використовують саме термін «запобігання» [9; 10; 11]. Обґрунтовуючи таку доцільність, відомий кримінолог А.П. Закалюк зазначав, що «попередження» та «запобігання» за сутністю фактично є синонімами, але в українській мові кожному з них надається певна смислова відмінність. На думку вченого, термін «запобігання» втілює в собі найбільш загальне упереджувальне значення, яке виявляється незалежно від стадії недопущення та перешкодження вчиненню злочинів, а, значить, і злочинності в цілому [12, с. 320]. Вважаємо, що викладений підхід є найбільш переконливим та вносить ясність у розуміння співвідношення вищезазначених понять.

Варто зазначити, що попередження злочинності загальносоціальними засобами здійснюється через усю сукупність великомасштабних заходів, що забезпечують розвиток суспільства в

економічній, політичній, духовній та інших сферах. Ці заходи мають дещо більш глобальні та широкі цілі, ніж боротьба зі злочинністю, і не вичерпуються винятково останнім.

Правове виховання – складова частина загальногромадянського виховання, що включає в себе безліч компонентів. Усі вони тісно пов'язані між собою, оскільки утворюють єдиний процес духовного (інтелектуального) впливу на свідомість і поведінку людей. Посилення правової просвіти населення, подолання правового нігілізму та інфантилізму – одне із завдань правових реформ, що проводяться в країні. Державі, громадським структурам, засобам масової інформації, трудовим колективам слід приділяти більше уваги діяльності по формуванню високої правосвідомості і правової культури громадян, здійснюючи при цьому правове виховання громадян.

Зміст спеціально-кримінологічного попередження насильства визначають встановлені дослідженням його кримінологічної характеристики, а також специфіки детермінації. За змістом спеціально-кримінологічні заходи попередження насильства також можна розділити на правові, організаційно-управлінські, освітні та просвітницькі, віктимологічні заходи.

Зупинимось на кожній з категорій вказаних заходів окремо.

1. Правові заходи. Ключовим напрямом у цій сфері має стати комплекс ефективних і всебічних профілактичних заходів, у центрі яких знаходиться людина, і які орієнтовані на захист її прав. Ці заходи повинні носити багатoproфільний характер і бути спрямовані на задоволення потреб людини. Така стратегія повинна включати реальні й обмежені в часі завдання; підкріплюватися належними людськими і фінансовими ресурсами і ґрунтуватися на сучасних наукових знаннях (з точки зору найбільш ефективних методів роботи). Усі учасники цього процесу, зацікавлені в просуванні і захисті прав людини, включаючи регіональні та місцеві органи влади, незалежні інститути в галузі прав людини, науковці, громадянське суспільство і засоби масової інформації, повинні брати участь у розробці цих заходів, їх реалізації та оцінці. Під час створення цих заходів необхідно використовувати передовий досвід європейських країн у боротьбі з насильством. Крім того, деякі кримінально-правові норми потре-

бують удосконалення і посилення відповідальності за вчинення насильницьких діянь, тим більше, коли вони вчинені щодо дітей.

Удосконалення також потребує законодавча регламентація організації ефективного постпенітенціарного нагляду за особами, які вчинили насильницькі злочини. З урахуванням виявлених характеристик особи, які вчинили насильницькі злочини, в основному належать до категорії осіб зі спрямованістю нестійкого характеру, здатних в одних сферах проявляти себе з позитивного боку, в інших – з негативного. Це означає, що під час відбування покарання ці особи можуть вести себе винятково дисципліновано, після звільнення не здійснюють адміністративні правопорушення, але існує ризик повторного вчинення злочинів, у тому числі і насильницьких. Крім того, пропонуємо для осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі насильницькі злочини (вбивство з особливою жорстокістю, насильницькі сексуальні злочини тощо), ввести довічний адміністративний нагляд. Слід також ввести норму, що передбачає неможливість дострокового припинення нагляду такій категорії осіб.

2. Організаційно-управлінські заходи. Доцільною серед цих заходів вважаємо розробку програми відновного правосуддя, розвиток служб медіації з метою реалізації відновного правосуддя.

Саме «відновлювальний» підхід під час вирішення ситуацій нетяжкого насильства може сприяти лікуванню жертви, нормалізації стосунків жертви і кривдника, ініціювання участі правопорушника у виправленні нанесеної їм шкоди та притягнення місцевих громад до вирішення насильницьких ситуацій, особливо якщо вони відбулися в сім'ї. Крім того, ця програма буде сприяти більш детальному з'ясуванню справжніх причин і умов вчинення окремих злочинів, вивчення особистості злочинця і жертви, обставин вчиненого злочину і, як наслідок, ефективному запобіганню вчиненню нових злочинів.

Зазначимо, що використання у кримінальній юстиції медіації (медіативних технологій) або інших форм врегулювання конфліктів, наближених до місцевих звичаїв і орієнтованих на досягнення угоди сторін, відшкодування шкоди і зцілення жертви, отримало назву «restorative justice» (відновне правосуддя). Також вживаються і інші терміни, пов'язані з зазначеними, наприклад, технології

відновного правосуддя, відновний підхід, відновлювальні програми і т. ін. Така різноманітність у термінології обумовлена відмінностями в походженні, метою і задумі програм медіації.

Відповідно до відновної парадигми основна мета правосуддя – відновлення, що розуміється не формально юридично як відновлення порушеного правопорядку, встановленого державою (при повній фактичній байдужості до драми жертви), але в широкій соціально-антропологічній рамці як зцілення жертви, реальне (а не віртуальне) відшкодування їй заподіяної злочином шкоди, спокутування провини кривдником, взяття їм на себе відповідальності, відновлення порушених відносин в соціальній спільності. Основними дійовими особами, що вирішують проблеми, пов'язані з конкретним злочином, його причинами і наслідками, стають самі учасники події – правопорушник і жертва.

Слід відзначити і ту обставину, що після скоєння злочину найчастіше увага суспільства зосереджується на злочинці. Разом з тим про жертву і її близьких, яким в результаті злочину завдається шкода, забувають [12].

Таким чином, для реалізації цілей попередження насильства, нейтралізації його наслідків можна було б використовувати неформальне посередництво (точніше продовжити його використання) і «класичну» схему медіації – посередництво між злочинцем і жертвою. Тим часом думається, що зазначені примірні процедури повинні використовуватися не тільки за тими категоріями кримінальних проваджень, які можуть бути припинені в зв'язку з примиренням сторін, а й більш тяжких злочинів, адже з урахуванням усіх обставин, то, що потерпілий «прийшов» до примирення зі злочинцем, за наявності загладжування шкоди перед потерпілим, вказане може враховуватися як пом'якшувальна обставина під час призначення покарання. На сьогодні ж примирення з потерпілим, як правило, носить у кримінально-процесуальній сфері формальний характер. Мову про каяття і вибачення перед потерпілим вести не доводиться. Водночас без опрацювання подібних моментів складно говорити про усвідомлення провини і повну дію кримінальної превенції.

Віктимологічні заходи, залежно від цілей профілактичного впливу, можуть бути систематизовані в дві основні групи. Пер-

шу групу утворюють заходи ранньої віктимологічної профілактики, спрямовані на виявлення, запобігання й усунення ситуацій, здатних привести до насильства, забезпечення особистої безпеки потенційних жертв. Цілями цих заходів є попередження віктимізації жертв. Головним чином цю групу складають заходи віктимологічної освіти і виховання, тобто заходи інформаційного та виховного характеру. До другої групи належать заходи пізньої профілактики, пов'язані в основному із запобіганням рецидиву віктимізації потерпілих, їх девіктимізацією. Отже, серед заходів першої групи, перш за все, можна виділити заходи щодо підвищення рівня моральної свідомості, вихованню громадян у дусі поваги до людської особистості, нетерпимості до будь-яких виявів насильства.

Тим часом не можна не помітити, що в сучасній структурі реально застосовуваних профілактичних заходів все ж таки домінують заходи пізньої профілактики, коли потерпілому вже завдано шкоди в результаті його віктимізації. Ці заходи складають другу групу заходів віктимологічної профілактики, що включають допомогу та роботу з особами, які вже стали жертвами насильницьких злочинів, недопущення їх повторної віктимізації. Мета цих заходів – девіктимізація жертви, спрямована на усунення або нейтралізацію негативних наслідків віктимізації, реабілітацію жертви злочину і запобігання її повторної віктимізації.

Делікатною проблемою є віктимологічна профілактика сексуального насильства. Жертвам сексуального насильства потрібна медико-психологічна допомога. У більшості цивілізованих країн для цього існують спеціалізовані консультації та анонімні телефони довіри. У зв'язку з цим необхідне створення і розвиток системи кризових «сімейних» центрів, здатних надати своєчасну і адекватну допомогу в травматичних ситуаціях (у тому числі допомога як потенційним і реальним жертвам, так і злочинцям). Діяльність кризових центрів повинна бути побудована на взаємодії з правоохоронними органами. Комплекс заходів, спрямованих на створення подібних інститутів, пов'язаних з наданням соціальної допомоги, проведення різних консультацій, здійснення психотерапії з реальними і потенційними злочинцями та жертвами, реабілітація жертв насильства є невід'ємним напрямком

віктимологічної профілактики насильства. Важливим напрямком віктимологічної профілактики має стати також виявлення латентних жертв і робота з ними. Як відомо, повторної віктимізації піддаються, як правило, латентні жертви.

Індивідуальні запобіжні заходи попередження насильницьких злочинів збігаються із стадіями розвитку злочинного посягання; а) виникнення злочинного наміру; б) готування та замах на злочин; в) закінчений злочин. Звідси випливає доцільність класифікації індивідуальних заходів запобігання на три послідовні етапи: профілактику, попередження та припинення злочинної поведінки.

Підвищеної індивідуальної профілактичної уваги вимагають особи, які звільнилися з місць позбавлення волі, особливо ті, які вчинили насильницькі злочини проти особи або окремих членів родини.

Отже, діяльність із запобігання насильницьких злочинів, повинна поділятися на загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні. За змістом загальносоціальні заходи можна поділити на заходи соціального, економічного, організаційно-управлінського, правового характеру, просвітницькі та освітні заходи (щодо цього дослідження). Сукупність причин і умов, що детермінують насильство, особистість злочинця і потерпілого, динаміка стану і структури цього явища обумовлюють специфіку змісту боротьби з ним.

Висновки. Відомо, що незважаючи на достатню кількість праць, присвячених насильницьким злочинам, багато питань залишається і надалі невирішеними. Враховуючи стан висвітлення та науково-теоретичного осмислення проблеми запобігання насильницьких злочинів, маємо всі підстави вважати, враховуючи виняткову актуальність цієї проблематики, що цей напрямок потребує ще значних за обсягом і ґрунтовних за спрямованістю наукових пошуків, щоб дати відповіді на питання, які ставить сьогоденна реальність.

Первинним напрямом індивідуального запобігання зазначеної категорії злочинів є індивідуальна профілактика злочинної поведінки. Цей вид кримінологічної профілактики являє собою цілеспрямований корегуючий виховний вплив на свідомість, во-

лю, почуття, емоції осіб з метою випередження, обмеження та усунення притаманних їм антисуспільних потреб, інтересів, настанов, стереотипів поведінки, що з високим ступенем вірогідності свідчать про можливість вчинення насильницьких злочинів. Насамперед, необхідно виявити коло осіб, поведінка і спосіб життя яких становить профілактичний інтерес, та поставити їх на профілактичний облік.

Зазначені пропозиції не є вичерпним переліком можливостей вирішити питання насильницької злочинності в Україні, проте їх можна об'єднати з уже наявними стратегіями запобігання насильницьким злочинам, такими як вживання заходів адміністративного примусу тощо.

Список використаних джерел

1. Голина В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступности (теория и практика): дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1994. 596 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ: Ін Юре, 2007. 712 с.
3. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности / под ред. В. Н. Кудрявцева, И. И. Карпеца, Б. В. Коробейникова. Москва: Юрид. лит., 1986. 352 с.
4. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. Т. 2 / под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко, А. А. Леонтьева. Москва: Педагогика, 1983. 317 с.
5. Криминология: учебник / под ред. В.Д. Малкова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юстицинформ, 2006. 524 с.
6. Гишинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. 2-е изд. перераб. и доп. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2009. 504 с.
7. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика. Москва: Акад. МВД СССР, 1980. 526 с.
8. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография. Москва: НОРМА, 2001. 496 с.
9. Беккария Чезаре. О преступлениях и наказаниях. Москва, 1939.
10. Белинский В.Г. Полное собр. соч. Москва, 1977. Т. 3.
11. Корнякова Т. В. Криминологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довілля: монографія. Київ: Ін Юре, 2011. 408 с.

12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Ін Юре, 2007. 424 с.

Karelin V., Podorvan O.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND PREVENTION OF VIOLENT CRIMES IN UKRAINE

The article provides a brief criminological description of violent crimes. The latest publications on selected issues, the state and structure of violent crime in Ukraine are analyzed. The determinants of violent crime in modern society are characterized. When considering the content of the specially-criminological prevention of violence in Ukraine, the measures for the prevention of violence are identified and distributed, which at one time can be divided into legal, organizational, managerial, educational, enlightening and victimological measures. The behavior of a person who commits violent crimes and the main behavioral trends are highlighted. The main measures to prevent violent crimes, such as legal education and organizational and managerial measures, are examined in detail. Considering that some criminal law standards need to be improved with responsibility for committing violent acts, for example, the establishment of permanent administrative supervision. The social prevention of violent crimes is characterized, the problem of latent crime is highlighted. The correlation of the concepts of "prevention" of violent activity in Ukraine is described, the concept of legal education as an integral part of general civic education is defined to some extent. Some ways are proposed such as to improve the regulation of the organization of effective post-prison supervision of persons who have committed violent crimes in connection with the fact that they mainly belong to the category of persons with an unstable nature, who are able in some areas to show themselves on the positive side, in others on the negative. The "restorative" approach is considered when solving situations of less severe violence; victimological measures are considered and systematized, depending on the goals of the preventive effect; some individual measures to prevent violent crimes in Ukraine are highlighted.

Therefore, it can be noted that for today's violent crimes in Ukraine there is a very global issue that needs enough time to solve, the main direction for reducing such crime should be: studying the identity of a criminal, his behavior, informing people to reduce the level of victim behavior. If we take into account the legislation, then in the field of violent crimes there is also a need to introduce significant changes in sanctions both in the post-prison period and the involvement of social services.

Key words: *violence, society, violent behavior, violence prevention, victim behavior.*

References

1. Holina, V. V. (1994), *Special criminological prevention of crime (theory and practice):* diss. ... Dr. of sciences (Law), Kharkov, 596 p.
2. Zakaliuk, A. P. (2007), "Course of Modern Ukrainian Criminology: in 3 volumes". Book. 2: *Criminological characteristics and prevention of committing certain types of crimes*, In Yure, Kyiv.

3. *Course of Soviet Criminology: Crime Prevention* / V. N. Kudriavtseva, I. I. Karpetsa, B. V. Korobeinikova (ed.), Law, Moscow.
4. Leontiev, A. N. (1983), *Selected psychological works: in 2 vols. T. 2* / Davydova V. V., Zinchenko V. P., Leontiev A. A (ed.), Pedagogy, Moscow, 317 p.
5. *Criminology: a textbook* (2006), Malkova V. D. (ed.), 2nd ed., Revised. and ext, Justicinform, Moscow, 524 p.
6. Hylinskyi, Ya. I. (2009), *Criminology: theory, history, empirical basis, social control*, 2nd ed., Law. Center Press, St. Petersburg.
7. Avanesov, H. A. (1980), *Criminology and social prevention*, Acad. Ministry of Internal Affairs of the USSR, Moscow.
8. Alekseev, A. I., Herasimov, S. I., Sukharev, A. Y. (2001), *Criminological prevention: theory, experience, problems: monograph*, NORMA, Moscow.
9. Bekkaria, C. (1939), *About crimes and punishments*, Moscow.
10. Belinskyi, V. H. (1977), *Full collections of works*, Moscow, Vol. 3.
11. Korniyakova, T. V. (2011), *Criminological principles of prevention of environmental crimes by prosecuting authorities: a monograph*, In Yure, Kyiv.
12. Zakalyuk A. P. (2007), "Course in Contemporary Ukrainian Criminology": in 3 volumes. Book. 1: *Theoretical background and history of Ukrainian criminological science*. In Yure, Kyiv.